KİTÂB-I KELÎLE VE DİMNE: GİRİŞ-METİN-DİZİN

Şahin Baranoğlu

Kul Mes'ud'un Aydınoğlu Gazi Umur Bey (1309-1348) için Farsçadan çevirdiği ***Kitâb-ı Kelîle ve Dimne*** adlı eser, Net Kitaplık yayını olarak Ocak 2024'te yayımlandı.[1] Yayında, Süleymaniye Kütüphanesi Laleli Bölümü 1897 numarada kayıtlı, 12 Şubat 1490'da İsmail ibni Muhammed ibni Kulaguz'un istinsah ettiği "Kitab-ı Kelile ve Dimne" adlı yazma esas alınmıştır. Çalışma "Giriş", "Metin" ve "Dizin"den oluşmaktadır. "Giriş" bölümünde eser üzerine yapılmış araştırmalar ve Laleli nüshası hakkında bilgi verilmiş ve eserin Türk Dili açısından öneminden bahsedilmiştir. "Metin" bölümünde eserin çeviri yazı metni oluşturulmuştur. "Dizin"de kelimelerin anlamları, metindeki sayfa ve satır numaraları verilmiş ayrıca özel adlar dizini de eklenmiştir.

232 varaktan oluşan bu kapsamlı eser günümüze kadar yayımlanmadığı gibi adından da hep "Kelile ve Dimne Tercümesi" olarak bahsedilmiştir. Yazar bu adlandırmanın yanlış olduğunu, 1a sayfasında eserin adının "Kitab-ı Kelile ve Dimne", diğer sayfalarda ise Türkçe olarak "Kelile ve Dimne Kitabı" şeklinde geçtiğini kaydetmektedir.

Aydınoğlu Gazi Umur Bey'in ölüm tarihi olan 1348 yılından önce yazıldığı tahmin edilen ***Kitab-ı Kelile ve Dimne***, 12. yüzyıl başlarında Nizamü'd-din Ebü'l-Mealî tarafından Arapçadan Farsçaya yapılmış çeviriye dayanmakta ve Eski Anadolu Türkçesinin en iyi nesir örneklerinden birini oluşturmaktadır.

1 Ahmet Nahmedov, ***Kul Mes'ud Kitâb-I Kelîle ve Dimne: Giriş-Metin-Dizin***, Net Kitaplık, Ankara 2024.

Asıl adı Hint sözlü kültür ürünlerinden ***Pançatantra*** olan bu eser Farsça, Süryanice ve Arapçaya çevrilmiş ve Farsça çevrisindeki iki çakalın adından dolayı ***Kelile ve Dimne*** adını almıştır. Çalışmaya konu olan nüshanın önemi, Anadolu sahasındaki ilk tercüme oluşudur.

Cengiz Aytmatov'un son iki romanını Rusça aslından Türkçeye çeviren Prof. Dr. Ahmet Nahmedov, bu sefer Arap harfli önemli bir eserin günümüz okuruyla buluşmasını sağlamıştır. 1957'de Bakü'de doğan Nahmedov hocamız, St. Petersburg Şarkiyat Fakültesi Türk Filolojisi mezunudur. Azerbaycan Bilimler Akademisinde araştırmacı olarak on iki yıl çalıştıktan sonra Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasıyla Ankara'ya diplomat olarak atandı. 1994-2006 yıllarında Muğla'da öğretim üyeliği yapmıştır. 2006'dan beri de Aydın Adnan Menderes Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesinde çalışmaktadır.

Ahmet Hamdi Tanpınar, Selçuklu kartalı Anadolu'da uçmasa Osmanlı'nın kurulup gelişemeyeceği görüşündedir. Pek aşikâr edilmese de "Türki-i Basit" gibi akımlarla Osmanlı'nın en güçlü zamanlarında da sürdürülen Türkçecilik hareketinin Anadolu'daki miladı, 1277'deki Karamanoğlu Mehmet Bey fermanıdır. Evliya Çelebi, *Seyahatname*'sinde "*Oğuz demek Türk demenin hüsnütabiridir*."[2] der. Evliya'nın bu görüşü, Beylikler Dönemi Türkçecilik hareketine dayanır. Mahallîleşmeyle başlayan ve "Millî Edebiyatçılar"ın gayretleri sonrasında "Han Duvarları" şiirindeki arılık ve duruluğa ulaşan sadeleşme hareketi de aslında söz konusu dönem diline dönüştür. *Kelile Dimne*'nin dilimize kazandırılması, bu bakımdan önemlidir. Metnin hemen her satırında ses, şekil ya da anlam bakımından bir makaleye konu olabilecek *yarındası* (ertesi gün) gibi yapılar mevcuttur.

Eser, daha ilk cümlesindeki *ögmeklik* (Şükr ve ögmeklik ol Tanrı'ya kim...) kelimesiyle Doğu Türkçesindeki *-meklik* mastarından Kuzey Türkçesindeki *sabah* anlamlı *irte* (irtede gicede, 193a/3) yapısına kadar ve bazen aynen bazen de ufak fonetik farklarla *Kutadgu Bilig*'deki kelimelere yer vermesiyle önem arz etmektedir.[3] *Ol-* fiili de iki yerde (226b/14, 217a/6) *bol-* olarak geçmektedir ki bu özellikleriyle Türkolojide "karışık dilli eserler" olarak ele alınanlara dâhil edilse yeridir. Bu durum sadece morfoloji ve fonetik değil leksik olarak da geçerlidir. *Yavuz* kelimesi de Göktürkçedeki gibi "kötü" anlamındadır. *Yavuz güherlü* (174a/5) yapısının "soysuz" anlamında kullanılması da Arapçası *ayn*, İngilizcesi ise *subtance* olan Türkçe "töz" anlamlı *gevher* kelimesinin kullanımı ilginç. Tıpkı Türkiye Türkçesindeki çamur anlamlı Arapça *tıyn* kelimesinin *tıyneti bozuk* ifadesindeki kullanılışı gibi.

İste- fiilinin *ara-* anlamında kullanıldığı yahut tercüme metinlerle dilimizin sınırlarını zorlayan Uygurların *isig öz* (hayat), *et öz* (vücut), *öz yaş* (ömür), *tüş et öz* (ebedî vücut), *ulug suv* (deniz), *ulug kün* (kıyamet), *yir suv* (dünya) tasarrufları gibi, *Kelile ve Dimne*'deki *üzülme* yerine *göñlüñi tar dutma* gibi ifadeler Türkçenin tarih içindeki ifade gücünün kaynağını göstermektedir. Bu, *Kutadgu Bilig*'de de böyledir: *Yüz açık tut-* (muhatabına sıcak davran-), *yüz karart-* veya *yüz tüg-* (surat as-)[4]. Nasıl isim ve fiil çekiminde sınırsız çekim formumuz varsa aynı zenginliği dil yadigârlarımızda anlam ve leksik yapı üretme kalıpları olarak da görüyoruz. Metin, "Biz kelimelerle değil cümlelerle konuşuruz." diyen teorisyenleri haklı çıkaracak örneklerle dolu. 600 yıl öncesinden gelen bu duru arı Türkçeden bir örnek verelim:

Bazirgan ve Biliş Kişi ve Demürci Hikayeti

Kelile eyitdi: Getürmişlerdür kim, bir az ser-mayelü bazirgan varıdı. Diledi kim sefer eyleye. Anuñ yüz batman demüri varıdı, bir dost evinde emanet kodı gitdi. Çün bazirgan seferden geldi, ol dostı ol emanet demüri satmış ve bahasın harc itmişidi. Bazirgan çün emanet demüri dileyü anuñ katına vardı, ol er eyitdi: Senüñ demürüñi ev bucagında komışdum, ihtiyatın eyleridüm. Bir sıçan delügi varıdı, ta ben duyunca ol demüri yimişidi ve düketmişidi. Bazirgan cevab virdi kim: Doğru söylersin kim, sıçan demüri yavlak sever olur ve anuñ dişi demür çeynemege kadirdür. Kaçan bu sözi işitdi eyitdi kim: Bazirgan yumşandı ve göñlini demürden götürdi. Pes bazirgana eyitdi: Bu gün baña konuk olgıl. Bazirgan eyitdi: Bu gün daşra işüm var, yarın gelem, konuk olam, didi. Pes çıkdı ol kişinüñ bir oglın daşra buldı, aldı bir yirde gizledi. Yarındası oglanı istediler, bulumadılar, pes şehrde kıgırtdılar. Ol

2 Topkapı Sarayı Bağdat 304, 2. kitap, 367a.

3 Reşit Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig I Metin*, TDK Yay., Ankara 1991.

4 500., 639.,795. b.

bazirgan eyitdi: Ben doganı gördüm kim oglanı götürmiş giderdi. Ol kişi feryad kıldı ve eyitdi: Muhal keleci ve yalan söz neçün söylersin? Dogan bir oglanı nite götüriser? Bazirgan güldi ve eyitdi: Göñlüñi tar dutma. Ol şehrde kim sıçan yüz batman demür çeyneye, on batman oglanı bir dogan götürürse hiç aceb degüldür. Ol oglan atası bildi kim nitedür. Eyitdi: Demüri sıçan yimedi, benüm katumdadur. Oglumı baña vir, demürüñ al (Nahmedov, 2024: 78)

Yazar bu hikâyeyle kim bilir toplumdaki hangi haksızlığa meydan okuyor. Belagat kitaplarında mecaz, doğrudan söylense savaş sebebi olacak sözlerin zarafetle söylenme tekniği olarak tanımlanır. Hem "*Kısasta hayat var*." ayetine kara mizah denebilecek bir teknikle telmih yapıyor hem de Yusuf Has Hacip'in "*bu begler isiz bolmagınça isiz/ol ilde sevinçin kızartmaz meniz*" "Beyler kötü olmadıkça, o memlekette kötülerin yüzü sevinçle parlamaz." (892. b.) diye söz ettiği sosyal durumu, metin mecazı denebilecek bir üslupla yeriyor Demürci hikâyesiyle.

Platon'un *Devlet*'inden *Veda Hutbesi*'ne ve Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi*'ne kadar insanoğlunun kendi kendini sorguladığı bir çıkmazdır bu. Batı'da *human* kelimesinin kökteşi aşağılama anlamlı *humiliate*, *hayvan* kelimesinin kökteşi de *canlandırmak* anlamlı *animation*'dur. Aynı durum Arapçada da hem insan hem hayvan için söz konusudur ki Arap dilinde ölümsüzlük suyu "ab-ı hayat"ın diğer adı "ab-ı hayvan"dır. Türkçede olmayan insan ve hayvana dair bu adlandırma paralelliğinin İngilizce ve Arapçada olması çok ilginç! *Kelile ve Dimne*'deki böyle hikâyeler, bir tür külli irade karşısındaki cüzi irade acziyetinin tasviridir. Bir tür uyarı, sarsma, toplumu kendine getirme, iyiliğe yöneltme tekniğidir ki Batı'da *harf* (letter) ile kökteş bir kelimeyle adlandırılan edebiyata Doğu'da "edep" denmesi, bu anlamda boşuna değildir.

İkinci Bahar adlı dizide düşmanı Vakkas'ı kurtarmak için alevlerin içine dalarak toplumca unuttuğumuz bir değeri hatırlatan Şener Şen, 2023'te aldığı Göz Alıcı Başarı Ödülü konuşmasında "*Bu yaşıma kadar öğrendiğim tek şey kötülerin ve güçlülerin hâkim olduğu bir dünyada yaşıyor olmamız. İyinin doğrunun güzelin hâkim olacağı bir dünyada, ancak sanata ağırlık verilerek yaşayabiliriz.*" der söz konusu insani zaaf için.

Bu tür eserler de Şener Şen'in bugün söylediklerinin asırlar evvel söylenmişidir. İskender Pala, "Yeryüzünde söylenmemiş söz yoktur; edebiyat, söylenmişi yeniden söylemek ama söylenmemiş bir şekilde söylemektir." der. *Kelile ve Dimne*'nin önemi ise *Tutiname, Kabusname, Kırk Vezir Hikâyeleri, Bin Bir Gece Masalları*'nın da öncüsü olarak bu türde yol açıcısı olmasıdır.

Kul Mes'ud'un kendi ifadesiyle *Tat dilinden Türkçeye dönderdüm* dediği bu önemli eğitim kitabının yeni harflere aktarılması ülkemizdeki dil, edebiyat ve kültür araştırmalarının gelişimine önemli bir katkıdır.